

Лариса Мініч

РЕЦЕПЦІЯ СЕРБСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ В ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У своєму дослідженні автор звертається до героїко-трагедійної неоромантичної поеми “Віла-посестра”, яка є однією з найбільш яскравих сторінок у творчому спілкуванні Лесі Українки з інонаціональним фольклором. Ліро-епічна поема написана під впливом величного сербського епосу, що широко відобразив визвольну боротьбу південних слов’ян проти турецько-феодалного гноблення. Цей твір засвідчує, що оволодіння народною словесністю не обмежувалось у письменниці національними скарбами, воно включало в себе також опанування уснопоетичними традиціями інших народів світу.

Фольклор є духовною творчістю народу на різних історичних етапах розвитку. З народної поезії черпали творчу наснагу Іван Котляревський, Т. Шевченко, Марко Вовчок, Б. Грінченко, Юрій Федькович, Іван Франко, Леся Українка та ін. Ці великі письменники захоплювалися народною творчістю і відчували на собі її вплив. Але багато хто з них захоплювався не лише українським фольклором, а й фольклором інших народів, який вони пізніше використовували для написання своїх творів, як-от: Ю. Федькович “Празник у Такові” та “Сербські ваї”, Т. Шевченко “Кавказ” і “Єретик”, Б. Грінченко “Матільда Аграманте” та “Леандро”, І. Франко “Задунайська пісня”. Цей літературний ряд може продовжити і Леся Українка зі своїми творами “Ізольда Білорука”, “Віла-посестра, цикл “Легенди” зі збірки “Відгуки”, де вміщені її “єгипетські” вірші “Сфінкс” та “Ра-Менеїс” тощо. Леся Українка, пишучи твори, постійно розширювала свої ідейно-тематичні обрії. Так, поема про кохання Трістана та Ізольди взята з кельтсько-бретонських народних легенд, що стали основою відомого середньовічного роману, а ліро-епічна поема “Віла-посестра” написана на основі болгарського фольклору.

Образ вили Леся Українку зацікавив ще в дитинстві. Знала вона про вил, читаючи етнографічну працю А. Афанасьєва, яка була у бібліотеці Косачів. Однак, найбільшу роль у написанні поеми відіграли збірники перекладів М. Старицького “Сербські народні думи і пісні” та твори з “Давнього зшитку”. Певну роль, звичайно, відіграли і перебування письменниці у Болгарії (1894 – 1895) та її інтерес до болгарського фольклору.

Віла-посестра хвилювала творчу уяву Лесі Українки давно. Першу частину поеми письменниця писала до знайомства з К.В.Квіткою (1898), а другу – безпосередньо перед “Лісовою піснею”. Імпульсом до написання цього твору стали взаємини Лесі Українки із С.Мержинським та його смерть.

М.Драй-Хмара писав: “Сербський епос — це була тільки канва для Лесі Українки, на якій вишивала вона узори власної філософської думки. Можна по-різному дивитися на ці узори, по-різному тлумачити символічні образи. Власне, краса і сила цього твору й полягають у тому, що його можна з’ясувати по-різному й поглиблювати зміст його *quantum satis*” [6; 185].

У центрі поеми стоїть образ віли. Віла – це міфічна істота, яка схожа на русалку або мавку, що дуже часто виступає в південнослов’янському, тобто в сербському та болгарському народному епосі. Найчастіше вона з’являється, коли комусь загрожує небезпека, захищає юнаків, своїх побратимів, даючи їм поради. Це добра віла. Але бувають ще й лихі віли, які задрісно дивляться на людське щастя і руйнують його. Так, в одній із сербських дум “Марко Кралевиц й віла” розповідається про вілу, яка прострелила горло й серце воєводі Мілошеві за те, що той співає краще від неї. Читаючи поему Лесі Українки, ми розуміємо, що її героїня – це добра віла, віла-визволителька. Вона має гарний голос, дуже вродлива, любить жартувати з юнаками, а також допомагає їм у боротьбі за Сербію. Віла часто з’являється в образі чаклунки, яка вміє лікувати травами, може злетіти до неба, розірвати каміння, пускати блискавиці та, як зазначає Старицький, вона “більше доброчинна, ніж злочинна” [11; 345]. Вілу можна порівняти подекуди з нашими русалками та мавками, а також із грецькими й римськими німфами та іншими подібними міфічними істотами, і, мабуть, не випадково Лесю Українку цікавили всі ці образи (згадаймо її поему “Русалка” та феєрію “Лісова пісня”). Твори “Віла-посестра” та “Лісова пісня” мають багато спільного і в тематиці, і в окремих сюжетних мотивах та образах, що дає підставу розглядати “Вілу” як першу розробку чи варіант подібної теми. Поетесу завжди цікавило питання жіночої суті. І вона розглядала його впродовж усієї своєї творчості на різних конфліктних ситуаціях між жінками й чоловіками.

Сербський епос не міг не зачарувати Лесі Українки, тому що саме в ньому існує простота і ширість, величність образів і трагічна краса. В сербських думках порушується проблема державності й волі. Найгіршим вчинком у героїв сербських дум є потрапити живим у неволю. Саме це є провідною темою поеми “Віла-посестра”. Ні один з дев’яти братів цариці Милиці не хоче залишатися вдома, щоб доглянути сестру, а йде в Косове

для того, щоб пролити там кров за сербську державу. Навіть слуга Голубан, якому наказано лишитися біля цариці, тікає від неї на поле бою.

Весь твір витриманий в дусі сербського епосу. Його ритмомелодика відповідає складові південнослов'янських народних пісень. Сюжет розгортається динамічно, напружено. Драматичні діалоги, введені в цей ліро-епічний жанр, рухають дію.

Пригадаймо зміст “Віли-посестри”. Юнак бере собі за сестру Вілу. Їх оточують татари. Юнак каже посестрі втікати, “поки здорова”, але та з обуренням відповідає: “Бійся Бога, милий побратиме!.. Чи на те браталась я з тобою, аби мала так ганебно зрадити?” Вона пропонує взяти його на свого коня, який може лігати, і таким чином врятуватися від небезпеки, але юнак їй з погордою говорить, що лицареві “не подоба втікати”, ще й кидає дівчині образливі слова: “хоч у тебе розум чарівницький, але в тебе все ж дівоче серце — як обступлять вороги тісенько, то коли б ти, сестро, не злякалась”. Тоді Віла в’яже ноги своєму коневі, щоб той не зміг злетіти вгору, і лишається на полі бою з побратимом: “Се ж я напі долі поєднала”. У цю мить налітають татари, і один татарин розрізає пута на ногах Вілиного коня — той здіймається вгору разом з Вілою і зникає за хмарами. Юнак не бачив цього вчинку татарина й гадає, що Віла його зрадила й покинула. Він проклинає її, а тим часом Віла падає на землю, бере блискучу шаблю й кидається рятувати юнака, та татари його вже забрали з собою в полон. Віла скрізь шукає побратима, вона гукає свого віщого коня і той несе її до Стамбула. Віла передогається “в просту одіж, мов яка селянка”, і блукає вулицями міста. Аж на третій день чує стогін із підземелля, з султанової темниці: то голос її побратима, що далі проклинає зрадницю-посестру: “Скарай, Боже, тую Вілу білу!” Віла прорубує своєю магічною блискавичною шаблею щпарочку в тюремному мурі й розповідає, що не зі своєї волі вона його залишила, каже, що прийшла його рятувати. Та юнак далі їй не вірить і кепкує з неї: “Шкода тільки — вибралась пізенько, десь для турків довго чепурилась”. Віла не звертає увагу на його докори, нагадує побратимові, що вона чарівниця, вміє гоїти рани. Одначе все дарма: юнак у тюрмі втратив не лише здоров’я, але й бажання жити і боротися. Воля його вже не вабить, і він лише прохає Вілу допомогти йому вмерти — забити його, а “коли ти мені сього не вчиниш, то таки зрадливє в тебе серце”. Тут Віла не витримує:

Заридала, затужила Віла,

закувала, як зозуля сива:

“Що та кажеш, побратиме любий?

Чи ж рука моя на те зведеться?” [11; 326]

Але юнак кидає їй останній найжорстокіший докір: він глузує з її відданості, її сестринської любові, вбачаючи в ній лише жіночу слабкість:

*За що, Боже, покарав так тяжко,
що не дав юнака побратима,
а судив посестру — сюю Вілу?
От тепер я помочи не маю,
тільки маю жалоці дівочі. [11; 342]*

Тут відбувається дуже символічна сцена: від руху Віли спалахує блискавиця, яка сліпить усю турецьку сторожу, пропалює тюремні мури й освітлює підземелля, де сидить в'язень-юнак. Він навіть не бачить уже добре й виглядає сивим дідом. Віла бере на руки побратима, як малу дитину, садовить на коня й лине з ним у гори. Юнак прохає:

*Не неси мене високо, сестро!
Серце тліє, моторошно, жаско!
Ох, лиши мене в темниці краще! [11; 350]*

З материнською ласкою обіймає Віла побратима, притуляє до себе лівою рукою, а правою встромляє ніж у юначе серце. Вона була б і себе вбила, та Віли безсмертні, тільки її “серце кров’ю обкипіло”. Кінь копитом зробив чорну яму, і Віла поховала там свого юного лицаря, ще й ніж поклала з ним у домовину, “щоб не йшов на той світ безоружним”. Символічним є закінчення поеми: Віла з туги й горя злітає на коні аж за хмари, її “погребовий спів” долинає до людей на землі, вони кажуть, що то весняний грім, Віліні сльози падають на землю — люди кажуть: “се весняний дощик”, і кінцева картина повна веселкових барв весняного відродження — смерть, біль, горе і зло перетворюються магічно на життя, радість і добро:

*Ходять в горах світляні веселки,
по долинах оживають ріки,
в полонинах трави ярі сходять,
і велика понадхмарна туга
нам на землю радістю спадає. [11;345]*

У цих останніх рядках захована глибока філософська ідея: любов і страждання – це шлях духовного зростання людини, зокрема жінки, що дає їй змогу вийти з кола вузького особистого життя й принести добро іншим людям. Коментуючи ці кінцеві рядки, М. Драй-Хмара каже: “Трагедія юнака й Віли пригнічувала б наш дух, якби не було в ній оцих чудесних метаморфоз, оцього грому весняного й світляних веселок” [6; 185].

Ася Гуменецька зазначала, що “в образі Віли бачимо поєднання жіночих та чоловічих рис. Її хоробрість та вміння володіти шаблею — це суто чоловічі ознаки, проте цей образ нагадує також войовничих амазонок, які були проявом матриархального устрою й первісної стадії людської

свідомості. Віла Лесі Українки, яка виступає не як коханка, а як воїн, що хоробрістю дорівнює чоловікові, бо навіть перевершує його, і яка вимушена його в кінці забити, цими своїми рисами нагадує амазонку” [3; 118].

Віла та її кінь-Пегас — це символи поета та його поетичного натхнення. На таку інтерпретацію натякає М. Драй-Хмара, кажучи, що в постаті юнака, можливо, “персоніфіковано ціле життя, з яким бореться поет, коли творить свою легенду” [6; 185]. Якщо це так, то тоді Віла, безперечно, стає символом поета, а її кінь — символом поетичного піднесення духу. Що Леся вклала в образ Віли частку самої себе, здається дуже правдоподібним, особливо якщо згадати, що вона з дитинства любила цей образ і навіть мала назвишко “Віла-біла”, коли з іншими дітьми бавилася, розігруючи історію Віли. Крім того, постать мужньої, талановитої жінки, недооціненої чоловіком, проходить як лейтмотив через цілу її творчість, очевидно, маючи для неї особливе значення. Лишається ще згадати політично-національну інтерпретацію, згідно з якою юнак персоніфікує український народ, який зневірився в можливості здобути кращу долю, або не весь народ, а його частину, пасивну українську інтелігенцію (в такому випадку Віла мала б персоніфікувати її активну, революційну частину, але як тоді пояснити її заклик “тікати” з поля бою?). Хоч би як було, безперечно одне: Віла втілює кращі людські ідеали — відданість, хоробрість, співчутливість, готовність допомогти, навіть пожертвувати життям задля друга. Ці ідеали загальнолюдські, хоча здебільшого асоціюються з чоловічою статтю. Те, що Леся Українка зробила носієм цих чеснот істоту жіночого роду, зовсім не випадково: вона по собі знала, що саме жінці властиві ці риси, інтуїтивно відчувала жіночу життєдайну силу. Микола Зеров твердив, що “Леся Українка скрізь і завжди в своїй поезії залишається жінкою” [8; 67].

“Віла-посестра” — це чи не єдиний твір у нашій літературі, де екзотичний елемент охоплює одночасно і тематику, і форму. В стилі твору, в її ритміці, в образах, символах, в поетичних тропях та в евфонії вірша дуже мало поєднання з українським епосом.

Трагічний фінал поеми — це головне, в чому не сходиться вона з сербським та українським фольклором (думами), де говориться про визволення юнака з темниці. Сербські думи закінчуються тим, що юнак чи козак щасливо повертається до матері чи до дружини.

В Лесі Українки трагічний кінець пов’язаний з тим, що твори, написані в період між 1900 та 1911 рр., всі закінчуються трагічно. Це такі твори, як “Кассандра”, “У пущі”, “Руфін і Присідила” та ін. Почесна смерть, особливо в бою, почесний похорон — це характерні риси сербського юнацького життя, що їх відзначає народний епос. Але потрібно зазначити, що картину

похорону юнака в поемі “Віла-посестра” написано не під впливом сербського фольклору, а під впливом українського епосу.

В основу поеми “Віла-посестра” ліг трагічний конфлікт між почуттями і моральним обов’язком, який викладений в легендарно-фантастичному плані, і говорить він про неперехідність духовних цінностей, про велику любов і велику людську тугу.

Поетеса любила звертатись до мотивів і образів інших народів, міфологічних джерел різних національних культур, мандрівних світових сюжетів. Завжди оригінально їх обробляючи, вона вдавалась до несподіваних поворотів фабули, нетрадиційних акцентів у трактуванні образу. Лесею Українку завжди приваблювали сильні характери і сильні почуття.

Література

1. *Бабишкін О.* У мандрівку століть: Слово про Лесею Українку. – К.: Радянський письменник, 1971. – 272 с.
2. *Галащук Б.* Леся Українка і сербський фольклор // Міжслов’янські літературні взаємини. – К., 1958. – С. 32-38.
3. *Гуменецька А.* До питання символіки “Віли-посестри” // Сучасність. – 1996. — №9. – С.5-38.
4. *Гуць М.В.* Сербохорватська народна пісня на Україні / АН УРСР Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім.М.Рильського. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 12-21.
5. *Драй-Хмара М.* Поема “Віла-Посестра” на тлі сербського та українського епосу // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. К., 1929. – Кн.23. – С. 45-58.
6. *Драй-Хмара М.* Віла-Посестра. Леся Українка. Твори. – Нью-Йорк, 1954. – Т.3. – С. 96-109.
7. *Журавська І.Й.* Леся Українка та зарубіжні літератури. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 231 с.
8. *Зеров М.* Леся Українка. Критико-біографічний нарис // Зеров М. Твори. – Книгоспілка, Харків-Київ, 1924. – Т.І.
9. *Кулінська Л.П.* У світі ідей та образів: Особливості поетики драми Лесі Українки. – К.: Дніпро, 1971. – 223 с.
10. *Українка Леся.* Зібрання творів: У 12 т. – К.: Наук. думка, 1977. – Т.9.

In the article the author uses the heroic, dramatic and neo-romantic poem Vila-Posestra, which is one of the brightest pages in the artistic contacts of Lesya Ukrainka with foreign folklore. The lyric and epic poem was created under the influence of the majestic Serb epos, which reflected the liberation movement of the southern Slavs against Turkish feudal oppression. This poem indicates that the poetess did not limit herself to the native folklore, but also incorporated oral epic traditions of other nations into her works.